

Forskning och utveckling i socialt arbete

- Att pendla mellan akademia och agora -

Ove Källtorp
X-Fokus, Kommunförbundet Gävleborg
S-801 30 Gävle, Sverige
ove.kalltorp@fou.lg.se

Bidrag till symposiet Forskning i sosialt arbeid, Oslo 22-24 november 2001

Från akademia till agora – en inledning

Förväntningar på ett vetenskapligt grundad kunskap gör sig alltmer gällande, inte minst inom olika människovårdande yrken. Det har sedan lång tid gällt den medicinska professionen men under senare decennier i ökande utsträckning även inom socialt arbete¹. Vetenskaplig kunskap efterfrågas alltså även med ökande utbildningsnivå utvecklas samtidigt förmågan att ifrågasätta etablerad vetenskap. Efterfrågan på kunskap motsvaras också av att representanter för politik och näringsliv i ökande utsträckning söker påverka inriktningen av forskning och utbildning vid universitet och högskolor, till exempel genom att ta plats i deras styrelser och genom att akademien ålagts en tredje uppgift vid sidan om de två traditionella uppgifterna utbildning och forskning, nämligen samverkan med samhället i övrigt. Härutöver söker stat, kommuner och näringsliv inrätta olika samarbetsorgan och samriskföretag mellan högskola och samhälle. Utvecklingen har under det gångna seklet som följd härav i stor utsträckning gått från en forskarstyrd kunskapsproduktion till en ställföreträdare- och beställarstyrd. Makten över kunskapen har till stor del förflyttats från den akademiska världen till grupper utanför denna. Nowotny m fl (2001) lanserar begreppet *agora*² - den mest centrala platsen för allt offentligt liv i de grekiska stadsstaterna - för att beskriva den samhälleliga scen där vetenskap och forskning möter olika avnämare, professioner och samhällsintressen. De skriver om "a shift from a culture of scientific autonomy to a culture of scientific accountability" (a a, sid 210) d v s från egenkontroll till samhällsansvar. Medan Nowotny och hennes medförfattare i stort sett välkomnar denna utveckling så pekar andra mer kritiskt på att detta kulturella skifte även medfört en marknadsorientering, politisering och trivialisering av kunskapsproduktionen. Företrädare för näringslivet och politiken avgör i ökande grad vad slags kunskap som är möjlig att producera och denna kunskap blir starkt beskuren av sektorsintressen. Jag kommer i denna uppsats att i all korthet belysa denna problematik mot bakgrund av aktuell diskussion om praktikorienterad forskning och utveckling inom samhällsvetenskapen och med mina egna erfarenheter av social forskning inom och utom akademien under de senaste åren i tankarna, särskilt mitt nuvarande arbete i en lokal FoU-enhet knuten till kommunal socialtjänst i Sverige³. Jag kommer särskilt att jämföra mina erfarenheter mot dem som framkommer i en annan nyligen utkommen skrift med kritiska betraktelser över forskning och utveckling inom välfärdssektorn (Mattsson 2001).

¹ I Sverige har detta nyligen tagit sig uttryck i att Socialstyrelsen har formulerat ett program för nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten (Socialstyrelsen 2000:28). Där ställs bl a krav på vetenskaplig prövning och utvärdering av metoder och arbetsätt.

² Nowotny m fl skriver: "The sites of problem formulation and negotiation of solutions move from their previous institutional domains of government, industry and universities into the agora. The agora is the public space in which science meets the public and in which the public speaks back to science. It is the domain in which contextualisation occurs and in which socially robust knowledge is continually subjected to testing (Nowotny m fl sid 245 – 247).

³ X-Fokus (en akronym för Forskning och Kunskapsutveckling inom Socialtjänsten i X-län – Gävleborg) är en av ett tjugotal kommunalt styrda FoU-enheter inom socialsektorn i Sverige, se Appendix. Förutom dessa kommunalt styrda FoU-enheter finns minst lika många med medicinsk inriktning inom landstingen eller med mer övergripande inriktning mot välfärdsstudier i anslutning till lokala universitet och högskolor.

Från High Science till pragmatism

När kontinuerlig kompetensutveckling och FoU i ökande utsträckning kommer till användning inom företag, intresseorganisationer och offentliga myndigheter, och på allt fler nivåer inom dessa (Eikeland och Fossetöl, 1998) så är det som jag ser det naturligt att universitetens tidigare monopol på vetenskapligt arbete upplöses. En av många konsekvenser av detta för forskningen är att den under 1900-talet etablerade uppdelningen i grundforskning, tillämpad forskning och utvecklingsarbete ter sig allt mer föråldrad. Den uppdelningen var akademins egen och den utgick från föreställningen att universitetsforskningens teoretiskt formulerade kunskaper kunde omsättas på ett logiskt rationellt sätt i praktisk verksamhet och i konkreta produkter. Denna förenklade syn på kunskapens förmedling i samhället har av Toulmin (1966, sid 205) betecknats som "The Dream of High Science" och han menar att den gav en djupt oriktig bild både av hur kunskap växer fram i praktiska verksamheter och hur denna verksamhet kan förstås teoretiskt (Se även Janik 1966, och Ramirez, 2000). Detta är en insikt som numera också har nått stora delar av akademien vilken följaktligen har funnit det nödvändigt att förändra sin egen forskningsstruktur för att upprätta nya, mer aktiva relationer till samhället i övrigt. Härtill kommer att inom näringsliv och offentliga organisationer finns allt mer av kvalificerad kunskap som gör att man där kan efterfråga utbildning och forskning för egna behov. Härigenom har vi enligt Nowotny m fl (a a) fått en situation där

Not only does science speak to society (it always has) but conditions are established in which society can speak back to science... Science and society have both become transgressive, each has invaded the other's domain, and the line demarcating the one from the other has all but disappeared.

Samma författare talar därför om en "erosion of modernity's stable categorizations – states, markets, cultures" (a a). Fram tonar således bilden av ett modernitetens kunskapssamhälle som alltmer präglar det samhällsliga livet i sin helhet.

En något paradoxal konsekvens av den ovanstående situationen är följande: När ett akademiskt perspektiv mer och mer har trängt igenom i samhället och när universitetsforskare alltmer har engagerat sig i olika praktiska samhällsprojekt så har "High Science" i ökande utsträckning fått konkurrens av ett omvänt perspektiv på relationen mellan teoretisk kunskap och vardagserfarenhet. Detta perspektiv kan efter Janik (a a) sammanfattas enligt följande: All kunskapsutveckling utgår från vardagserfarenhet, en erfarenhet som genom upprepning, tolkning och reflektion i en hermeneutisk process ger teoretiska insikter vilka kan vägleda handling. Janik skriver (a a, sid 23): "Vardagsarbetet utgör matrisen för vår förståelse av teorierna, inte tvärtom". Detta perspektiv innebär en "pragmatisk vändning" inom delar av samhällsvetenskapen, en nyorientering som är naturlig att ta till sig i praktisknära forskning men som även i ökande utsträckning har börjat göra sig gällande inom akademisk forskning (Eikeland och Fossetöl, 1998).

Akademi och FoU

Trots vad jag skrivit ovan om upplösningen av gränserna mellan akademi och samhället i övrigt så präglas den offentliga retoriken ännu i hög grad av föreställningen om deras separation. Idag tycks det mig i Sverige finnas tvåmotstridiga tendenser i denna retorik. Å ena sidan betonar gärna företrädare för akademierna vikten av en förstärkt grundforskning inom basvetenskaperna för att motverka den fragmentisering som sägs präglade universitetens och högskolornas discipliner. Och faktiskt är det ju så att många nya, mycket specifika utbildningsprogram och forskningsgrenar under senare tid har vuxit fram inom akademien, en anpassning till krav från näringslivet och offentliga myndigheter. Å andra sidan görs på många håll försök att få till stånd en integrering eller samverkan mellan gamla discipliner kring breda problemområden vilka kräver kunskap från flera kunskapsområden. Nya temaområden skapas således när det gäller såväl undervisning som forskning. Dessa motsatta tendenser tycks mig kunna betraktas som akademins klivna försök att anpassa sig till en omvärld som ställer alltmer tydliga krav på produktion av relevant kunskap och kompetent arbetskraft.

De motsatta tendenser som man kan se när det gäller organiseringen av utbildning och forskning inom universitetsvärlden återfinns även utanför denna. En mångfald specialiserade FoU-enheter har uppstått inom företag, kommuner och statliga myndigheter. De är ofta verksamma inom ett ganska snävt fält, även om de vanligen också har det uttalade syftet att närma en avgränsad praktisk verksamhet och bredare akademisk forskning till varandra. Samtidigt finns även i FoU-världen på vissa håll tendenser att försöka överbrygga gränserna mellan skilda FoU-organ, t ex när det gäller medicinsk och social FoU⁴.

Framväxten av nya FoU-enheter i gränslandet mellan akademi och praktik i Sverige har under de senaste åren varit föremål för ett par kartläggande studier. I en nu ett år gammal kartläggning (Bergström m fl 2000) inventeras 82 offentligt finansierade FoU-organisationer vilka där betraktas som uttryck för ett framväxande nytt forskningslandskap i gränsytan mellan vetenskapssamhälle och offentlig sektor. Författarna skriver att de nya FoU-miljöerna har samma grundläggande uppgifter som universiteten men med fokus på bestämda offentliga verksamhetsområden. Mot denna bakgrund vill de se detta nya forskningslandskap som ett "dolt universitet" (Bergström m fl, sid 82). Ett något annorlunda synsätt framförs av Ekermo (2000). Med ledning av sin studie av 10 utvalda FoU-enheter för social forskning och utveckling i Sverige väljer han istället att betrakta de nya FoU-miljöerna, inte som en utväxt från universitetsvärlden, utan snarare som frizoner mellan universitet och praktisk kommunal verksamhet där medarbetarna är mer eller mindre frikopplade från såväl akademiska krav som kommunala verksamhetskrav (Ekermo, a a, sid 11). Men som Ekermo visar i sin genomgång så är de nya FoU-enheterna olika organiserade och de har mycket olika relationer till akademi och praktik. En del hör hemma i den etablerade universitetsvärlden, men söker uppdrag från praktiken.

⁴ Detta har i Sverige skett genom statlig intervention bl a när det gäller FoU på äldreområdet i ett antal lokala exempel. Ett av dessa, som jag också är delaktig i, är FUXÄ, en akronym för Centrum för Forskning, Utveckling och Utbildning på Äldreområdet i X-län (Gävleborg), ett av femton liknande, departementsstödda projekt i Sverige

Andra hör hemma i exempelvis en kommunal förvaltning, men söker sin legitimitet från akademien. Det finns också enheter som existerar enbart i nätverkets form utan någon fast institutionell förankring. Villkoren för dessa skilda former blir naturligt nog ganska olika.

Tillkomsten av de många specialiserade och praktikorienterade FoU-organen syns mig vara ett tecken på att akademien inte helt förmått att motsvara det omgivande samhällets krav på nya, mer specifika kunskaper och påaktiva relationer mellan akademi och samhälle i övrigt. Det är knappast heller att vänta sig att akademien skall kunna anpassa sig helt till omvärldens krav. De hävdar med all rätt att det också behövs autonoma institutioner för att utveckla en grundläggande, kritisk vetenskap; detta för att radikalt ny kunskap skall kunna växa fram som alternativ till en politiskt kontrollerad och avnämardstyrd kunskapsutveckling inom redan etablerade områden. Men det är enligt min mening också lätt att förstå skälen till att så många nya FoU-organ tillkommit. De svarar mot sina uppdragsgivares krav på en avgränsad problemrelevans och omedelbar tillgänglighet. Dessa nya organ förväntas tillämpa allmänt vetenskapliga kriterier i forskning och kunskapsutveckling, men i huvudsak inom etablerade professioner och institutioner och på förutsättningar som ges av uppdragsgivarna. Detta är en begränsning som akademien, i varje fall inte den akademiska forskningen, kan åtgärda sig.

FoU i kritisk belysning

De nya FoU-organen lutar sig mot akademien när det gäller forskningskunskapen men de åtgärder sig en begränsning när det gäller problemval och offentligt rapporteringsansvar. Det säger sig självt att denna dubbelhet ställer FoU-medarbetarna inför en rad besvärliga dilemman. Detta har nyligen belysts och diskuterats på ett insiktsfullt sätt av Mattsson (2001) med utgångspunkt i hans självupplevda erfarenheter av en lokal FoU-enhet i Sverige. Mattsson ställer en rad mycket befogade frågor om hur denna typ av FoU bör vara organiserad och finansierad, vilka resurser den bör tilldelas, vilka forskningsfrågor som bör prioriteras och vem som bör avgöra vad värdefull kunskap är. Jag sammanfattar i följande två stycken några av hans viktiga kritikpunkter.

Mattsson (a a) menar att de nya FoU-enheterna å ena sidan kan ses som inslag i en bred och nyskapande demokratiseringsprocess; nya grupper får till exempel möjlighet att ta del i framställningen av FoU-rapporter. Å andra sidan kan de också ses som en del i en process genom vilken kunskapsväxten politiseras och trivialiseras (a a, sid 32); även normal kompetensutveckling för personal räknas ibland in som värdefull ny kunskap (a a, sid 37). Samma slags kritik som länge har riktats mot sektorsforskning och företagsforskning kan således även riktas mot den nya FoU-verksamheten inom bl a offentliga verksamheter. Ofta handlar det om starkt tidsbegränsade uppdrag och beställaren preciserar ibland sina förväntningar på forskningsresultatet bortom det möjliga gräns. Och ibland söks genom metodiskt bristfälliga utvärderingar en legitimering för en viss etablerad praktik (a a, sid 35). Den nära relationen mellan forskare och praktik är förvisso en styrka, ny kunskap kommer direkt in i ett tillämpningssammanhang.

Men närheten utgör också baksida av ”praktikens FoU”. Forskarens fokus förutbestäms av huvudmannen till en viss kontext och denna kontext begränsar såväl kunskapssökandet som dess förutsättningar och forskarens självständighet.

Med företagsforskning som förebild begränsas även forskningsresultatens offentlighet hävdar Mattsson (a a, sid 51). Med ledning av sina egna erfarenheter sammanfattar han sin kritik påföljande sätt (a a, sid 53): ”Forskaren blir ett redskap i händerna på politiker, socialchefer och starka professionella grupper. Förvaltningsledningens kunskapssyn får stå oemotsagd. Kunskapssökandet stängs in i den givna kontexten. Forskarens kritiska uppdrag förfaller. Riskerna är stora att kritisk granskning uteblir helt eller att den endast blir inåtvänd och kollegial”.

Å andra sidan menar Mattsson att en meningsfull uppgift för praxisorienterade forskare kan vara att i handledningssituationer inom olika verksamheter försöka förstå och sätta ord på inblandade aktörers handlingar; detta är i sig del av en pragmatisk forskningsstrategi. Den relevanta kunskapen är tyst, den döljer sig i praxis och behöver frigöras. En kompetent forskare kan medverka till att utveckla en kunskap som ingen aktör – inte heller forskaren själv – hade förut (a a sid 56). Men, varnar Mattsson samtidigt, en praxisorienterad forskare riskerar att bli hemmablind. Därför behövs också oberoende, kritiska forskare som granskar verksamheten (59-60). Mattsson kommer slutligen bl a fram till att i forsknings- och utvecklingsarbete av den typ som kommunala FoU-enheter driver så är kunskapsprocessen för deltagarna sannolikt viktigare än kunskapsinnehållet. Härigenom blir den eventuellt nya kunskapen kanske mer ett socialt fenomen än ett intellektuellt (a a, sid 90-91).

Mattssons kritiska granskning av FoU-arbetet är en utmaning för alla dem som i likhet med mig valt att lämna akademien för att ägna sig åt praktikorienterad forskning och delta i konkret utvecklingsarbete inom socialsektorn. Jag skall i det följande kommentera Mattssons kritik med utgångspunkt i mina egna erfarenheter från drygt sex år i kommunal och statlig FoU⁵, i perspektivet av mina erfarenheter av tjugufem år med mer akademiskt orienterad forskning och undervisning⁶.

Låt mig först helt kort sammanfatta Mattssons positiva och negativa kritikpunkter:

- FoU kan vara demokratiskt frigörande för deltagande socialarbetare m fl genom att de blir delaktiga i en social process där de genom dialog med kollegor och kompetenta forskare kan formulera en tidigare dold kunskap
- FoU innebär en möjlighet till mycket relevant och praktisknära kunskapsutveckling inom kommunala organisationer, men samtidigt blir forskaren där lätt hemmablind
- Forskaren blir i FoU ett redskap i händerna på politiker och inflytelserika tjänstemän som bestämmer fokus och kontext för FoU, därigenom också förutsättningar för kunskapssökande och publicering av resultat, något som får till följd att FoU lätt blir en okritisk legitimering av etablerad verksamhet, och mer allmänt en politisering och trivialisering av kunskapsproduktionen
- Förväntningarna på FoU med avseende på nödvändig tid och möjliga resultat är ofta orimligt snäva
- FoU blir sällan utsatt för kritisk prövning och dess resultat är inte självklart offentliga

⁵ Socialstyrelsens Vilhelminaprojekt 1974 – 1977 och Kommunförbundet Gävleborgs X-Fokus under åren 1998 - 2001

⁶ Undervisning och forskning vid universiteten i Stockholm, Umeå och Uppsala, högskolan i Gävle samt Statens institut för byggnadsforskning och Institutet för bostads- och urbanforskning i Gävle

Demokratisk frigörelse eller okritiskt navelskåderi?

För att börja med Mattssons uppskattning av den demokratiskt frigörande tendensen i lokal FoU så är det lätt att hålla med om att det utifrån en positiv värdering av brukardeltagande är bra att socialarbetare och andra inom kommunerna kan bli fullt delaktiga i en kunskapsutveckling inom den egna verksamheten. I själva verket är det nog en förutsättning för att en genuin kunskapsstillväxt över huvud skall kunna komma till stånd. Ny kunskap förutsätter personligt förvärvat insikt och förmåga, något som endast kan ske genom aktiv medverkan och reflektion. Alternativet är blind lydnad eller oreflekterad regel tillämpning. Samtidigt måste man vara uppmärksam på att ett aldrig så intensivt studium av den egna verksamheten inte är nog för att utvinna en kvalitativt ny kunskap om denna. Ensidigt inåvända studier kan urarta till okritiskt navelskåderi och indoktrinering på det sätt som ibland sker i sekteristiska organisationer. Därmed kommer vi i detta sammanhang in på den andra av Mattssons kritikpunkter ovan om praktikrelevans kontra hemmablindhet. Dessa sammanlänkade egenskaper med en för kunskapsutvecklingen positiv och en negativ sida hör till FoU-arbetets Januskaraktär. Vi vill som forskare medverka till en kunskap som har en tydlig relevans i det konkreta sociala arbetet, men vi vill inte bli så näringsrelevanta att kunskapen blir trivial och välbekant. Och praktiker utgår enligt min erfarenhet från motivet att de just vill komma bort från hemmablindheten, lyfta blicken bortom horisonten för att se sin verksamhet i ett kritiskt ljus, samtidigt som de inte får, kanske inte heller kan, tappa fotfästet i den vardag som de vill att den nya kunskapen skall hjälpa dem att hantera. Ett sätt att söka relevans utan att bli blind är som jag ser det att som forskare pendla regelbundet mellan akademien och praktikfältet. Och kunskapssökande praktiker bör enligt min mening också göra det. Kan man åstadkomma en sådan dubbel pendlingsituation så bör det finnas förutsättningar för en demokratiskt frigörande kunskapsprocess i FoU-arbetet. Som situationen är nu, åtminstone i Sverige, så är sig dock denna situation utopisk. Forskare har, ibland, möjlighet att regelbundet pendla mellan akademien och praktikfältet. Praktikerna har endast undantagsvis denna möjlighet. Så länge som läget är sådant får de av oss som faktiskt i någon mån kan pendla mellan forskning och praktik ett särskilt ansvar för att ta med oss det akademiskt kritiska perspektivet och forskningskompetensen ut till praktikerna på fältet. Det är inte det bästa men kanske gott nog i den situation som råder⁷. Det hindrar inte att redan denna ensidiga insats då och då resulterar i att enstaka praktiker stimuleras att under stora uppoffringar söka sig till akademisk utbildning för att sedan själva kunna forska vidare på sitt praktikfält.

Politisering och trivialisering?

Hur relevant är då Mattssons tredje kritikpunkt rörande FoU som redskap för inflytelserika politiker och tjänstemän, med politisering och trivialisering av kunskapen som följd?

⁷ Flera FoU-enheter i Sverige har försökt att starta FoU-kurser, forskningscirklar o dyl vilka kan ses som just försök att i någon mån akademisera praktikfältet. Socialstyrelsen har nu ambitionen att skapa särskilda "vetenskapliga praktikfält" genom nya samarbetsformer mellan socialhögskolor och lokala sociala myndigheter (Socialstyrelsen 2000). I X-Fokus finns en begränsad pendlingsituation inom dels ett äldreomsorgsprojekt och dels ett psykiatriprojekt vilka båda på olika sätt kombinerar forskarhandledd doktorandforskning, grundutbildning på universitet samt deltagande i FoU-projekt och viss personalutbildning på kommunal nivå. För övrigt inom X-Fokus är det än så länge den mer ensidiga situationen med forskarhandledning på praktikfältet som gäller.

Till att börja med måste man nog realistiskt konstatera att den instrumentella tesen om maktens redskap är sann i en mening. De flesta kommunala FoU-enheter torde, i likhet med X-Fokus, ha tillkommit för att ge politiker och chefstjänstemän verktyg för att påverka kunskapsproduktionen i en för de egna kommunala förvaltningarna gynnsam riktning. Detta är från kommunal utgångspunkt naturligtvis ett fullt försvarligt syfte, även om man ibland kan undra i vilken utsträckning som förvaltningarna arbetar för kommuninvånarnas bästa. Men givet den legitima maktfördelning som råder i kommunerna så är det ofrånkomligen de med avgörande beslutsmakt i kommunerna som genom sitt deltagande i FoU-styrelser o dyl i stort avgör inriktningen av den FoU som kommuninvånarna via skatten betalar för⁸. Så vad är då problemet? Ja, det uppstår, vad jag kan se, om man ensidigt betraktar FoU-enheterna utifrån akademiens perspektiv; den fria, obundna forskningen. I den samhällsvetenskapliga diskussionen har det länge stått klart att denna ideala situation är sällsynt även inom akademien. Allt större del av universitetsforskningen påverkas på ett avgörande sätt av externa aktörer, om än ofta genom forskares självvalda eller påvingade lyhördhet inför forskningsfonders och beställares program och propåer. I myndighets-FoU är det självklart så att kunskapsproduktionen är underkastad de begränsningar som ges av beslutsföra förtroendemän och tjänstemän. Och dessa är här inte externa intressenter i förhållande till deras egen FoU, även om FoU-enheterna, i likhet med situationen för X-Fokus, ges en betydande organisatorisk autonomi i förhållande till myndighetens förvaltning. Politiker och verksamhetschefer har i denna FoU både makt och legitim rätt att i stora drag besluta om inriktningen av sin FoU. När detta väl är sagt måste man emellertid konstatera att inom ramen för de vanligen mycket allmänna FoU-beställningar som beslutsfattarna levererar så kan de som arbetar i dessa halvt autonoma FoU-enheter i många fall ha ett betydande manöverutrymme när det gäller val av frågeställningar för undersökningar, metoder för att genomföra dessa, sätt att kommunicera resultaten etc. Här ligger begränsningarna enligt min erfarenhet mer i villkoren för att kunna samverka med praktikerna på fältet än i beslutsfattarnas mer eller mindre tydliga önskemål⁹. En anpassning måste ske till vad som är möjligt att göra, av praktiska och etiska skäl, något som ju inte skiljer sig från situationen för akademisk empirisk forskning. Givet dessa normala forskningsvillkor så vill jag som hypotes hävda att FoU-enheternas forskningsledare och projektledare i hög grad påverkar FoU-verksamhetens inriktning inom ramen för de begränsningar som följer av de oftast mycket allmänna uppdragen. Forskarna i FoU-enheterna har vidare betydande möjligheter att själva lansera nya projekt med nya perspektiv, frågeställningar och metodval. Och de har sannolikt minst lika god utsikt att få dem prövade med framgång som universitetsforskare har i förhållande till den ”fria” forskningens beslutande organ i forskningsfonder och motsvarande. Den avgörande faktorn när det gäller inflytandet över den allmänna forskningsinriktningen tycks mig således ligga i forskarens val mellan att söka forskningsmedel via myndigheten eller via forskningsfonderna. Detta val, som forskaren kan ta själv, har stor betydelse för vilka frågeställningar som sedan är möjliga att formulera; teoretiskt syftande eller praktiskt orienterade.

⁸ I X-Fokus är det ett FoU-råd med tio verksamhetschefer, en från varje kommun i länet som avgör projektets syften och inriktning.

⁹ t ex på det viset att man som forskare av resurs- och kompetensskäl kanske inte kan genomföra en undersökning med den metod som man från vetenskapliga utgångspunkter och i ljuset av det praktiska syftet finner vara mest ändamålsenlig

Beroende på syfte väljer man alltså inflytelsesfär; professorskollegiet eller myndighetsbyråkratin. Men valet behöver inte alltid göras en gång för alla, teoretiskt och praktiskt syftande projekt kan kombineras, något som enligt min mening bör eftersträvas av forskare som aktivt söker pendla mellan akademi och praktikfält.

Men hur är det då med frågan om politisering och trivialisering? Ja, politiseringen finns som en förutsättning i FoU-arbete, den följer direkt av att förtroendemän och/eller chefstjänstemän i politiskt styrda organisationer i sista hand avgör projektens start och avslutning. Den kommunala politiken för FoU, som vi här talar om, är dock enligt mina intryck synnerligen vag och obestämd av partiets program och enskilda förtroendemens mål. Politikerna i kommunerna vet i allmänhet inte precis vad de skall ha FoU till, men de tycks lita till sina chefstjänstemännens förmåga att göra prioriteringar, eventuellt i samförstånd med sin nämnsordförande eller motsvarande. Om det över huvud finns strikt politiska prioriteringar så är de mycket dolda, eller underförstådda. Min slutsats av detta är att det i hög grad är vissa verksamhetschefer och deras närmaste förtrogna bland ledande tjänstemän, och ett litet urval i denna skara, som ger de viktiga impulserna och fattar de avgörande besluten om nya FoU-projekt och deras inriktning. Dessa chefstjänstemän tänker enligt min erfarenhet mer på sin kommunala organisations resurser, dess substansiella resultat och framgångsrika fortlevnad än på storslagna, politiskt syftande projekt. Jag tror att de har sina politikernas öra för en sådan inkrementalistisk policy; även politikerna är för sin fortlevnad beroende av förvaltningens synliga resultat. I detta ligger utan tvekan ett hot om trivialisering för kommunal FoU i den meningen att den får svårt att ifrågasätta den grundläggande politiska och förvaltningsmässiga ordning som råder i kommunerna. När man som forskare väljer att arbeta med kommunal FoU så väljer man, medvetet eller inte, att arbeta med denna förutsättning, likaväl som praktikerna ute på det kommunala verksamhetsfältet gör det, frivilligt eller inte. I en mening är verkligheten alltid trivial och välbekant, men det är väl där vi måste börja för att se var gränserna för denna trivialitet går? Ett sätt att hantera detta dilemma är för forskaren återigen att försöka kombinera forskningsprojekt i akademien och på praktikfältet för att söka begreppsliga verktyg och metoder för att undersöka och diskutera gränserna för den normala verksamheten med praktikerna på fältet. Om dessa senare också kan pendla mellan olika begreppsmiljöer så är det en fördel. Min egen slutsats av dessa kortfattade funderingar är sålunda att man som FoU-arbetare istället för att beklaga situationen bör bejaka densamma, utgå från den och genom studier av och reflektion över sakernas tillstånd söka dess dolda ordning. Genom att inifrån lära känna en organisation och ett arbetssätt, och jämföra med andra, bör man finna alternativen. Trivialiteten kan och bör överskridas.

Överdrivna förväntningar och orealistisk tidspress?

Mattssons fjärde kritikpunkt om snäva tidsramar och överdrivna förväntningar på praktiska resultat av forskning är en reell svårighet i FoU-verksamhet likaväl som de är det i den uppdragsforskning som universiteten och högskolorna bedriver i ökande utsträckning. I själva verket var, som jag uppfattar det, kommunernas besvikelse över universitetsforskningens förmenta långsamhet och osäkra relevans en viktig bakgrund till att man valde att mer satsa på egen FoU-verksamhet istället för att lägga ut beställningar på universitetsprojekt.

De orealistiska föreställningarna finns kvar, även om de mildras av att kommunerna i sina FoU-enheter åminstone kan få forskarna att syssla med vad man uppfattar som ”rätt saker”. Men att få fram resultat tar fortfarande längre tid än vad de flesta praktiker och beslutsfattare tror och vad jag kan se får de inte heller nu fram riktigt vad man hoppats på om man nu haft några tydliga förväntningar. Därtill är kunskapsprocessen alltför okontrollerbar. De korta tidsperspektiven och den bristande realismen i beslutsfattares förväntningar är sannolikt något som präglar alla verksamheter där framtiden är okänd och omöjlig att planera. Även akademiska forskare blir dåligt orealistiska, präglade av önsketänkande; man vet ungefärligen å vilket håll man vill och man anar det fjärran målet men i okunskapens dimma kan man inte se alla hinder och irrvägar. Det finns inte vad jag kan se något enkelt sätt att undvika detta dilemma, man kan bara anpassa sig sågott det går inför alla okända svårigheter och påminna alla naiva framtidsoptimister om att framtiden i FoU-arbete är i grunden oförutsägbar. Det brukar enligt min erfarenhet inte vara så svårt att få uttratte kommunaltjänstemän att förstå det. Deras värld är också full av irrvägar och återvändsgränder, men kanske av andra skäl.

Bristande vetenskaplig prövning och offentlighet?

Mattssons femte kritikpunkt om FoU-resultatens bristande prövning och offentlighet kräver som jag ser det en mer seriöst självkritisk betraktelse än min lättsinnigt kringgående rörelse ovan. Det faktum att FoU-resultat i liten utsträckning prövas innan publicering sker menar också jag är ett stort problem¹⁰, däremot är bristerna i FoU-arbetets synlighet enligt min mening inte särskilt påfallande. I FoU-världen produceras och sprids, tror jag att jag vågar påstå ett otal småskrifter om studier och utvecklingsarbeten. Men problemet är, som jag ser det, att metoderna ofta är odokumenterade eller bristfälliga och resultatredovisningen därför osäker. Kritik bör därför snarare riktas mot ett alltför snabbt offentliggörande än att resultaten döljs. En del av dessa skrifter har karaktären av utbildningsarbeten som gör att man kan förlåta bristerna. Men mycket annat sprids ibland i anspråksfulla publikationer som giltiga resultat utan reservationer från projekt där den vetenskapliga halten ofta är synnerligen oklar. Det är lätt att förstå att alla de som medverkar i FoU-projekt snabbt vill få ett synligt resultat av sitt arbete, men måhända förstoras detta mycket rimliga behov av att FoU-enheterna också har behov att försvara sin verksamhet genom mängden skrifter som ger sken av resultat? Men vi bör enligt min mening inte ta efter bokförlagens av marknadskonkurrensen betingade urskilningslösa publikationsverksamhet. Det skulle vara till fördel för den samlade, kumulativa kunskapstillväxten inom i vart fall det fält som jag själv verkar – socialt arbete, vård och omsorg – om vi visade en större ärhålsamhet i skriftutgivningen och väntade med en definitiv resultatredovisning till dess en kollegiegranskning genomförts och beaktats på liknande sätt som gäller för vetenskapliga skrifter *peer reviews*.¹¹ Det unikt värdefulla skulle då inte drunkna i mängden av skrifter med mycket skiftande halt. Granskande kollegor bör här kunna vara inte bara disputerade, oberoende forskare utan även erfarna praktiker utan relation till det egna projektet. Regelrätt publicering i referee-granskade vetenskapliga tidskrifter är också önskvärd men inte alltid möjlig eftersom dessa tidskrifter vanligen vänder sig till akademiska forskare.

¹⁰ Inte heller X-Fokus går fri från denna kritik. Vi har hittills inte lyckats åstadkomma nämnvärt mycket av kritisk seminariegranskning eller opponentskap kring våra rapporter

¹¹ I Sverige och flera andra västländer pågår en liknande kritisk debatt kring den nu aktuella tendensen att medicinska ”fynd” okritiskt rapporteras via massmedia innan de prövats i erkända vetenskapliga tidskrifter

En omständighet som också försvårar kumulativitet i FoU-arbetet inom socialsektorn är det ännu bristande utbytet mellan de många nya FoU-enheterna. Många likartade projekt pågår på skilda håll, till stor del till följd av att de alla reagerar följsamt på statliga penningstimulanser¹². Möjligen ökar den lokala kreativiteten härigenom men när stödpengarna fördelas utan nämnvärd vetenskaplig granskning och efter en regional rättvisepincip finns även risken att dessa medel plottas bort.

Har FoU en plats att fylla på *agora*?

Har FoU-enheter av det slag som nu har tillkommit i rask takt någon meningsfull uppgift att fylla på det *agora* som Nowotny m fl (a a) urskiljer? Kan inte den sedan länge etablerade akademien – universitet och högskolor - få att tillgodose det behov av praktikorienterad och sektoriell forskning och utveckling som stat, kommun och företag har? Jag är böjd att ge ett jakande svar på den första frågan och ett nekande på den andra. Lokala och myndighetsanknutna FoU-enheter har som jag ser det en meningsfull uppgift som inte akademien kan ta på sig. Den består i att i samarbete med praktiker och lokala beslutsfattare formulera kunskapsbehov som växer fram i konkreta, problematiska verksamheter och att genom egen forskning, dialog med annan forskning och nära samverkan med praktikerna generera nya kunskaper vilka kan bidra till ökad insikt och problemlösningsförmåga. Detta är ett arbete för konkret kunskapsutveckling som förutsätter en hög närvaro av forskare i verksamheternas egna miljöer, beredskap bland praktikerna att ägna tid åt undersökningsarbete, egen reflektion och diskussion med forskare och kollegor samt praktiskt, organisatoriskt arbete för att åstadkomma förändring av verksamheter som mot bakgrund av lokala undersökningar och annan forskning bedöms ge skadliga effekter eller inte leda till uppsatta mål. Forskare i FoU-enheter bör, beroende på omständigheterna, vara beredda att i olika grad medverka i flera av dessa steg i en kunskaps- och verksamhetsutveckling, detta för att kunna få en realistisk insikt i hela utvecklingsproblematiken och för att få förtroende bland praktikerna. Ett sådant åtagande kan normalt förväntas endast av forskare som återkommer ofta, regelbundet och under lång tid i verksamhetens egna miljöer, något som inte annat än i undantagsfall kan förväntas av universitetsforskare.

Den typ av befogad kritik av praktikorienterad FoU som jag ovan berört pekar således enligt min mening på behovet av skilda miljöer för kunskapsutveckling. För en av bestämda verksamhetsområden obunden forskning behövs den akademiska forskningens relativa frihet att angripa problem på sätt som ingen myndighet efterfrågar spontant. I bästa fall leder detta slags forskning till en fond av ny, kritisk kunskap som olika professioner, verksamheter och praktikorienterad forskning kan anknyta till. Samtidigt är det inte önskvärdt att vi får två helt åskilda kunskapssfärer – en inom akademien och en annan knuten till enskilda myndighetsområden. Om klyftorna mellan dessa sfärer växer stimuleras sannolikt tendenser till esoterisk och ensidigt teoretisk forskning inom akademien samt närsynt legitimerande forskning inom FoU-världen; ”High Science” på ett håll och verksamhetsstyrd pragmatism på ett annat. För att motverka dessa tendenser bör man som jag nämnt ovan så långt möjligt söka åstadkomma pendlingsituationer och ömsesidigt utbyte mellan akademi och praktikorienterad FoU.

¹² Detta har under de senaste åren bl a har fått till följd att det i Sverige nu finns femton av Socialdepartementet stödda lokala centra för FoU på äldreområdet

Forskare bör pendla mellan dessa miljöer, t ex arbeta deltid i båda miljöerna, eller byta periodvis mellan dem. Praktiker bör också pendla mellan normalt arbete i verksamheten och vidareutbildning/forskning inom akademien. Härutöver bör man etablera olika slags samverkansformer mellan akademi och FoU-enheter där universitetsforskare, FoU-medarbetare och praktiker möts för tankeutbyte, information om aktuell forskning och kritisk granskning av FoU-resultat m m.

Härutöver bör man enligt min mening även inom FoU-världen sträva efter mer samverkan mellan olika projekt påskilda håll, projekt som många gånger har mycket likartade frågeställningar. Tendenser till nätverksbyggande och gemensamma organisationer finns nu genom nationella föreningar¹³. Förhoppningsvis kan detta leda till ökande utbyte och även uppbyggnad av jämförande projekt med gemensamma metoder som möjliggör ett ökat mått av kumulativitet i FoU-arbetet. Den nuvarande vanan att göra ungefär samma sak på en mängd olika ställen är ett slöseri med knappa resurser och bidrar bara till en fragmenterad kunskapsutveckling.

¹³ En nationell förening för kommunal FoU på välfärdsområdet har bildats i Sverige under 2001

Referenser

- Bergström, E., Florén A., Ternhag, G. och Tydén, T. (2000) *Det dolda universitetet. Framväxten av nya FoU-miljöer utanför universitet och högskolor*, Dalarnas Forskningsråd, Falun
- Eikeland, O. och Fossetöl, K. (1998) *Kunskapsproduksjon i endring. Nye erfarings- og organisasjonsformer*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet
- Ekermo, M. (2000) *Lika men ändå olika. En empirisk utforskande studie av FoU-enheter inom socialt arbete*, Socialstyrelsen, Stockholm, SoS-rapport 2000:10
- Janik, A. (1966) *Kunskapsbegreppet i praktisk filosofi*, Bruno Östlings förlag Symposium, Stockholm/Stehag
- Mattsson, M. (2001) *Stenar under vattenytan – forsknings- och utvecklingsarbete problematiserat*, Lund: Studentlitteratur
- Nowotny, H., Scott, P., Gibbons, M. (2001) *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*, Cambridge: Polity Press
- Ramirez, J. (2000) ”Kunskapens makt eller ordens? Funderingar om teknomentalitetens kunskapsuppfattning”, i Svenska Kommunförbundet (2000)
- Socialstyrelsen (2000) *Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten*, Stockholm: Socialstyrelsen
- Svenska Kommunförbundet (2000) *Kunskap, konst och kreativitet – Om socialt arbete i praktiken*, Stockholm
- Toulmin, S. (1966) ”Concluding methodological reflections. Elitism and democracy among the sciences”, i Toulmin, S. och Gustavsen, B. *Beyond theory. Changing organizations through participation*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia

Appendix:

Om X-FOKUS (www.x.komforb.se/FoU/index.html)

X-FOKUS är en akronym för Forskning Och Kunskapsutveckling inom Socialtjänsten i X-län (d v s Gävleborgs län i Sverige). Det är en självständig enhet inom kommunförbundet i länet med i dagsläget nio medarbetare, varav tre disputerade forskare. X-Fokus kombinerar akademins vårdvetenskap och samhällsvetenskap med kommunernas omvårdnad och sociala arbete inom deras socialtjänst.

Nu aktuella FoU- projekt rör

- Utveckling av metoder för att bedöma nuvarande och framtida vård- och omsorgsbehov för äldre personer
- Utbildning mot bakgrund av en utvärdering av psykiatireformens genomslag i länets kommuner
- Utvärdering av kommunalt stöd till anhöriga - Anhörig 300
- Metodstöd i projekt rörande utvärdering av fosterhemsvård, utredning och behandling för barnfamiljer, unga brottsdömdas återfallsfrekvens samt stöd till kunskapsutveckling i socialt arbete genom FQ-grupper

Härutöver förekommer en rad olika handledningsinsatser för studenter under utbildning och för kommunal personal i FoU-arbete

X-FOKUS samarbetar med motsvarande forsknings- och utvecklingsenhet i landstinget Gävleborg, FOU-FORUM. De två FoU-enheterna är delaktiga i gemensam FoU på äldreområdet (FUXÄ) och de delar på seminarieverksamhet, datornätverk, bibliotek, lokaler m m i Gävle.